

EDUKACJA JAKO PRIORYTET W PROGRAMACH RZĄDOWYCH NA RZECZ SPOŁECZNOŚCI ROMSKIEJ

Omawiając problematykę edukacji romskiej w takich krajach, jak Czechy, Polska i Słowacja należy pamiętać, jak wyglądała ona w okresie rządów komunistycznych oraz porównać ten czas z ostatnim dwudziestowieciem. Wprowadzenie owej periodyzacji jest istotne chociażby z tego względu, że w okresie transformacji ustrojowej dokonano wielu zabiegów zmierzających do zmiany systemu szkolnictwa. Przeobrażenia oświaty miały na celu większe niż w latach funkcjonowania Krajów Demokracji Ludowej zaangażowanie państwa w edukację wielokulturową.

Należałoby jeszcze przypomnieć dwoistość rozumienia współczesnej edukacji romskiej, które znajduje odniesienie w programach rządowych dla Romów. Miałaby ona polegać na wyróżnieniu dwóch funkcji oświaty: pierwszej, polegającej na uczeniu Romów, przygotowywaniu ich do życia w społeczeństwie, tworzeniu dla nich programów kształtujących ich dwukulturową tożsamość i drugiej, mającej na celu edukowanie większości, poszerzanie jej wiedzy o naszych współobywatelach. Taki dualizm byłby wskazany i właściwy pluralizmowi kulturowemu. W spełnieniu obu powyższych wyzwań należy upatrywać bezpieczne, harmonijne funkcjonowanie w społeczeństwie wielokulturowym i integrację obu zbiorowości.

W związku z aspiracjami państw postkomunistycznych do uczestnictwa w instytucji, jaką jest Unia Europejska, zaczęto projektować programy, projekty i działania w celu poprawienia sytuacji Romów. Było to skutkiem nacisków ze strony Wspólnoty, która określała standardy mające obowiązywać jej przyszłych członków. W roku 1999 przygotowano raporty oceniające postępy krajów kandydujących, a szczególny nacisk skierowano na sytuację mniejszości, szczególnie Romów (dotyczyło to głównie Czech i Słowacji z uwagi na znaczącą liczbę społeczności romskiej w tych krajach). Przede wszystkim zwrócono uwagę na akty nietolerancji i dyskryminację w sferze edukacji, usług, pracy. W raportach znalazła się także pochwała dla

państw, które poczyniły działania skierowane na poprawę sytuacji społeczności romskiej (np. Międzyresortowa Komisja ds. Społeczności Romskiej w Czechach). Część projektów rządowych współfinansowała Unia Europejska. Postępująca na początku lat 90. mobilizacja etniczna Romów przyczyniła się do bardziej aktywnego udziału międzynarodowych i lokalnych organizacji pozarządowych (romskich i nieromskich) w projektach służących poprawie ich życia i ochronie praw mniejszości. Na zaistnienie trwale odczuwalnej zmiany potrzeba będzie czasu, jednak rządy krajów członkowskich i instytucje unijne zdają sobie z tego sprawę.

Końcem lat dziewięćdziesiątych rządy państw postkomunistycznych zintensyfikowały działania związane z tworzeniem programów na rzecz społeczności romskiej. Było to nie tylko wynikiem nacisków ze strony UE, która wymaga regulacji spraw mniejszości narodowych i etnicznych, ale także wiązało się z obawą struktur europejskich dotyczącą wejścia w jej granice kilkumilionowej zbiorowości romskiej. Sytuację tę poprzedziła masowa emigracja azylowa Romów do Wielkiej Brytanii, Irlandii, Belgii, Holandii oraz krajów skandynawskich. W wyniku migracji Romów opinia publiczna i gremia rządowe krajów Europy Zachodniej zwróciły uwagę na to, w jakim położeniu społecznym znajduje się mniejszość romska zamieszkująca kraje postkomunistyczne. Romowie stali się również argumentem w negocjacjach członkowskich z UE. Ostatecznie problemy społeczności romskiej nie zaważyły na kwestii przyjęcia do Zjednoczonej Europy. Instytucje unijne zdecydowały jednak o pomocy krajom przyjętym w realizacji i finansowaniu projektów służących poprawie położenia Romów. Poniżej omówione zostaną najważniejsze elementy programów rządowych na rzecz społeczności romskiej w Czechach, Polsce i Słowacji.

1. CZECHY

Należy rozpocząć od Republiki Czeskiej nie tylko dlatego, że wynika to z kolejności alfabetycznej, ale przede wszystkim, ponieważ program dla Romów został tam stworzony i wprowadzony w życie najwcześniej. W kraju tym są najbardziej zaawansowane projekty z badanych przez nas państw i wypracowano wiele autorskich rozwiązań.

Pomimo tego, że od 1989 r. mówi się o zmianie sytuacji społeczności romskiej dopiero w roku 1997 aktywiści romscy, działacze obrony praw ludzkich oraz przedstawiciele rządu wspólnie opracowali *Informację o sytuacji społeczności romskiej w Republice Czeskiej* (znany też pod nazwą *Ra-*

port *Bratinki*)¹. Dokument ten w kompleksowy sposób opisywał problemy Romów, a powstał w szczególnym czasie. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych w Czechach miało miejsce wiele wydarzeń istotnych dla Romów: odsłonięcie pomnika romskich ofiar holokaustu w Letach, wzmożone migracje do krajów zachodnich, akty dyskryminacji ze strony skrajnych ugrupowań prawicowych, wybudowanie muru na ulicy Maticznej w Usti nad Łabą. Rok 1997 uważa się za przełomowy, ponieważ jest właściwym początkiem polityki państwa na rzecz poprawy sytuacji czeskich Romów². Wspomniany wyżej dokument stawia określone zadania przed poszczególnymi ministerstwami. Mają one na celu zmianę położenia społeczności romskiej w Czechach. Do postanowienia rządu załączono raport dotyczący sytuacji Romów w momencie uchwalania przedmiotowego przepisu. Podobny charakter mają polskie i słowackie programy rządowe, tam również dokonano swego rodzaju rachunku sumienia, wyznaczono także kierunki przyszłych zmian.

Najwięcej instrukcji otrzymał do wykonania minister edukacji, młodzieży i sportu, który został zobowiązany, by:

- rozszerzyć sieć klas przygotowawczych, w których rozpocznie się edukacja uczniów z językowymi i społecznymi niedostatkami, aby mogli oni sprawnie uczestniczyć w powszechnym systemie oświaty;
- zapewnić zwiększenie przepływu informacji do szkół na wszystkich poziomach w postaci dostępnej literatury specjalistycznej dotyczącej problematyki społeczeństwa wielokulturowego i edukacji dla tolerancji;
- zmniejszyć do możliwego minimum liczbę uczniów w klasach, aby można było zastosować procedury powszechne w klasach dla mniejszości narodowych także wobec romskich dzieci;
- wydać dyspozycje dla szkół realizujących projekt *Modyfikacja programu nauczania wobec specjalnych potrzeb dzieci romskich* razem z instrukcjami metodologicznymi i regularną oceną stosowanych narzędzi pracy;
- przygotować nowe materiały służące do przeprowadzania testów, na podstawie których kieruje się dzieci do szkół specjalnych, z naciskiem na charakterystykę i specyfikę dzieci romskich. Postulowana jest bowiem zmiana w praktyce dotychczasowych działań, tak aby nie kierowano nadmiernej liczby romskich uczniów do szkół specjalnych i obiektywnie oceniano ich zdolności intelektualne i szkolne;

1. Rozporządzenie Rządu Republiki Czech z 29 października 1997 r., nr 686. *Raport o sytuacji społeczności romskiej w Republice Czech*.

2. Por. P. Navrátil i in., *Romové v české společnosti: jak se nám žije a jaké má naše soužití vyhlídky*, Praha 2003, s. 175.

– zapewnić warunki (także finansowe) dla eksperymentalnego projektu *step – by – step*, którego celem jest przygotowanie romskich doradców. Zalecano także ocenę projektu i jego rozwój z innymi instytucjami (ministerstwo pracy i spraw socjalnych, ministerstwo spraw wewnętrznych i in.);

– we współpracy z ministrem pracy i spraw społecznych określić kwalifikacje potrzebne na stanowisku *romskiego asystenta pedagogicznego* (zabezpieczono środki w budżecie na powołanie 20 takich asystentów w roku 1998);

– zapewnić dla kadry pedagogicznej ofertę kontynuowania nauki i rozszerzania jej o zagadnienia dotyczące mniejszości narodowych i etnicznych;

– minister edukacji został mianowany koordynatorem odpowiedzialnym za edukację mniejszości narodowych. Większość ministrów otrzymała wytyczne, aby współpracować z szefem resortu edukacji;

– we współpracy z reprezentantami społeczności romskiej zapewnić utalentowanym (muzycznie, tanecznie i w innych dziedzinach sztuki) romskim dzieciom miejsca w szkołach artystycznych, aby mogły rozwijać swoje umiejętności.

W roku 1997 powstała również Międzyresortowa Komisja ds. Społeczności Romskiej³, która miała pełnić rolę ciała doradczego, inicjującego różne projekty i koordynującego działania wobec społeczności romskiej w Czechach. W roku 2001 nastąpiła zmiana statusu Komisji z grupy roboczej na stały organ doradczy rządu o nazwie Rządowej Rady ds. Społeczności Romskiej⁴. W skład Rady wchodzi przedstawiciele poszczególnych ministerstw oraz sześciu przedstawicieli Romów. Przewodniczący pełni jednocześnie funkcję ministra bez teki. Podstawowymi zadaniami Rady są:

– dobór osób pracujących jako lokalni doradcy romscy i asystenci szkolni;

– praca nad stworzeniem wspomnianych wyżej narzędzi diagnostycznych, które mają pozwolić na właściwe określenie predyspozycji intelektualnych i kierowanie do szkół specjalnych;

– dystrybucja funduszy pochodzących z budżetu państwa (dofinansowanie studiów o tematyce romskiej na Uniwersytecie Karola w Pradze, pomoc dla uczniów i studentów romskich, utrzymanie lokalnych doradców, wsparcie dla romskiej szkoły w Kolinie, dofinansowywanie konkursów i projektów dotyczących integracji).

3. Rozporządzenie Rządu Republiki Czech z 17 września 1997 r., nr 581.

4. Rozporządzenie Rządu Republiki Czech z 19 grudnia 2001 r., nr 1371.

5. Podaję za: M. Witkowski, *Romowie w Czechach. Podziały i współdziałanie* [w:] E. Nowicka i in., *Romowie o sobie i dla siebie: nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2003, s. 122–123.

Dodatkowo rządowa koncepcja integracji społeczności romskiej z czeską większością zakłada następujące działania w sferze edukacji:

- stworzenie klas przygotowawczych, pozwalających na sprawne uczestnictwo w systemie oświaty;
- wprowadzenie do szkół romskiego asystenta pedagogicznego, który miałby być mediatorem pomiędzy nauczycielami i uczniami oraz rodzicami;
- treningi kulturowe dla pedagogów i nauczycieli oraz pracowników socjalnych pracujących z Romami (prowadzi się takie zajęcia w Usti nad Łabą i Chanovie);
- dodatki motywacyjne dla nauczycieli pracujących z uczniami romskimi;
- żłobki i przedszkola dla dzieci z zaniedbaniami społecznymi;
- restrukturyzacja szkół specjalnych, tak aby mogły pełnić funkcję placówek przygotowujących do kształcenia w szkołach masowych;
- tworzenie poradni psychologicznych dla dzieci romskich;
- dokształcanie i tworzenie kursów dla dorosłych członków społeczności romskiej;
- zasiłki/stypendia wspierające Romów kontynuujących naukę w szkołach średnich.

Pomimo działań rządowych Open Society Instytut w rocznym raporcie z 2001 r. zauważa, że sytuacja Romów w Republice Czeskiej nie zmieniła się. OSI stwierdza w raporcie, że rząd czeski przeznacza zbyt małe środki finansowe na wyznaczone deklaratywnie zadania⁶.

2. POLSKA

W tej części opracowania autor odniesie się jedynie do ogólnych założeń programu rządowego, bowiem w tym tomie rocznika pojawią się obszernie omówienia podejmowanych działań na rzecz edukacji Romów. Powstanie programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce, podobnie jak w pozostałych dwóch badanych krajach, było wynikiem zobowiązań międzynarodowych i dwustronnych, a także sytuacji w jakiej znajdowali się polscy Romowie pod koniec lat 90. (migracje Romów do krajów członkowskich UE, szczególnie do Wielkiej Brytanii, krytyczny raport z 10.12.1999 r. Europejskiej Komisji do Walki z Rasizmem

6. *Konflikty etniczne w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, „Prace OSW” nr 6, Warszawa, wrzesień 2002, s. 55.

Liptovský Mikuláš (fot. W. Dudziak, 2008)

i Nietolerancją (ECRI), ratyfikowanie Konwencji Ramowej Rady Europy o Ochronie Mniejszości Narodowych w grudniu 2000 r.)⁷.

Na początku XXI wieku podjęto nowe działania zmierzające do poprawy sytuacji mniejszości romskiej, wśród wielu dziedzin wymienionych w uchwale Rady Ministrów z dnia 13 lutego 2001 roku znalazła się także edukacja. Program w swej nazwie ograniczony jest do obszaru województwa małopolskiego i lat 2001–2003, jednak od roku 2004 po pomyślnym zakończeniu pilotażu stał się programem o zasięgu ogólnopolskim.

Dodatkowo obok wspomnianych wyżej powodów powstania programu, pierwszą i zasadniczą przyczyną była trudna sytuacja 3,5-tysięcznej społeczności Romów Karpackich (Bergitka Roma) zamieszkujących Małopolskę⁸. Region wybrany do przeprowadzenia pilotażu jest obszarem, na

7. Por. A. Mirga, *Addressing the Challenges of Romani Children's Education in Poland – Past and Current Trends and Possible Solutions*, Project on Ethnic Relations, Princeton 2003, s. 11–12.

8. Szerzej na temat programu pilotażowego między innymi [w:] A. Mirga, *Addressing the Challenges of Romani Children's Education in Poland...*; A. Paszko, *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003 (komunikat)* [w:] Z. Jasiński, T. Lewowicki i in., *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*, Opole 2004; B. Jaśko, E. Mirga, *Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”, Kraków 2005; opracowania i analizy przygotowane przez Józefa Wojasa z Małopolskiego Kuratorium Oświaty.

którym przebywa największa liczba Romów w Polsce, szczególnie na terenie byłego województwa nowosądeckiego.

Dokonana ewaluacja programu pilotażowego potwierdza jego wagę i zasadności szczególnie w sferze edukacji. Jako przyczynę trudnego położenia Romów upatruje się (podobnie jak w Czechach i na Słowacji) niski poziom kompetencji edukacyjnych wśród tej grupy. Należy jednak poczekać na efekty prowadzonych działań jeszcze co najmniej kilka lat. Artur Paszko zauważa, że realizacja programu przyczyniła się do wzajemnego poznania mniejszości i większości, a także wzrostu znaczenia edukacji wśród Romów. Większa liczba dzieci romskich uczęszcza do przedszkola. Znacznej poprawie uległy kontakty szkół ze społecznością romską, rodzice uczestniczą w życiu szkoły i wykazują większe zainteresowanie funkcjonowaniem swoich dzieci w placówkach. Przyczyniła się do tego zapewne praca asystentów romskich⁹. Program stał się nie tylko pilotażem dla projektu ogólnopolskiego, ale także znaczącym postępowaniem w kierunku zmiany położenia Romów w Polsce i poprawy ich wizerunku w społeczeństwie większości¹⁰.

W roku szkolnym 2001/2002 realizowano program pilotażowy w 60 szkołach (podstawowych i gimnazjalnych), a pomocą objęto około 500 dzieci¹¹. W wychowaniu przedszkolnym brała udział większość dzieci romskich, zakupiono podręczniki i przybory szkolne, organizowano zajęcia wyrównawcze, korepetycje z języka polskiego, zatrudniano nauczycieli wspomagających oraz szkolono pozostałą kadrę z zakresu wiedzy na temat Romów, powoływano asystentów romskich, prowadzono dokształcanie osób dorosłych. Uczniowie romscy wykazywali się niską frekwencją na lekcjach: 136 z nich miało 90% udział w zajęciach, a około 300 jedynie 60–80% (szczególnie w starszych klasach szkoły podstawowej). Z ogólnej liczby 427 uczniów romskich w województwie małopolskim 337 otrzymało promocję, 21 powtarzało klasę, a 69 ukończyło szkołę. W omawianym roku szkolnym 105 młodych Romów uczęszczało w tym regionie do szkół specjalnych.

Celem programu pilotażowego była poprawa stanu edukacji wśród Romów poprzez: zwiększenie współczynnika ukończenia szkoły, poprawę frekwencji i wyników nauczania oraz pomoc w kontynuowaniu nauki w szkołach ponadpodstawowych przez dzieci i młodzież romską¹². Eduka-

9. A. Paszko, *op. cit.*, s. 175–176.

10. B. Jaśko, E. Mirga, *Efekty realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003. Komunikat z badań* [w:] A. Paszko i in., *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2004, s. 147.

11. Krótkiego opisu działań w ramach programu pilotażowego dokonuję za: A. Paszko, *op. cit.*, s. 171–173.

12. *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie ma-*

cja to najważniejsza część programu, bowiem słusznie postrzegana bywa jako dziedzina warunkująca możliwość ewentualnej poprawy sytuacji Romów w Polsce. Zakładano intensyfikację działań w klasach zintegrowanych, polegającą na roztoczeniu opieki nad dziećmi cygańskimi przez znających pracę w grupach zróżnicowanych kulturowo nauczycieli. Dodatkowo postulowano wprowadzenie funkcji *nauczyciela wspomagającego*, sprawującego bieżący nadzór nad dwójką, trójką dzieci i pomagającego im w nauce oraz *asystenta edukacji romskiej* (wzorowanego na doświadczeniach czeskich i słowackich). Pedagodzy powinni mieć dostęp do literatury cyganologicznej i pomoc specjalistów.

Rada Ministrów 19 sierpnia 2003 roku przyjęła projekt uchwały w sprawie ustanowienia wieloletniego projektu o nazwie: *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, który ma być kontynuacją pilotażowego programu realizowanego w latach 2001–2003 w Małopolsce. Administracja rządowa wspiera w ten sposób samorządy w rozwiązywaniu problemów mniejszości romskiej. Są to działania w zakresie edukacji, poprawy sytuacji bytowej i socjalnej, zdrowia, przeciwdziałania bezrobociu, bezpieczeństwa, kultury, a także podtrzymywania romskiej tożsamości i poszerzenia wiedzy na temat Romów¹³. Realizacja programu jest sfinansowana z rezerwy celowej i ma wspomagać administrację terenową, która samodzielnie nie jest w stanie wykonywać wielu zadań. Zakłada się, że łączne nakłady na ten cel nie przekroczą 100 milionów złotych. Udział samorządów w finansowaniu projektu nie powinien być mniejszy niż 20 procent kwoty uzyskanej z budżetu państwa¹⁴.

Uczestnikami Programu są nie tylko instytucje samorządowe (gminy), ale także sami Romowie i organizacje pozarządowe, którym bliskie są problemy społeczności romskiej. Koordynatorem projektu jest minister właściwy do spraw wewnętrznych i administracji (dodatkowo w sferze oświaty nadzór sprawuje minister właściwy do spraw edukacji narodowej), zaś za realizację zadań w terenie odpowiadają wojewodowie, którzy przy pomocy swoich urzędów akceptują wnioski, pomagają w ich przygotowywaniu i dokonują monitoringu.

Twórcy Programu dokonali wstępnej analizy problemów związanych z edukacją Romów. Wskazywano na niski poziom wykształcenia wśród społeczności romskiej, słabą frekwencję szkolną, nie realizowanie obowiązku szkolnego, brak przygotowania w postaci wychowania przedszkolnego, nie-

łopolskim na lata 2001–2003. <http://www.mswia.gov.pl/index.php?dzial=192&id=285> [stan na 13.11.2009].

13. „Gazeta Samorządu i Administracji”, 8.09.2003 r.

14. *Ibidem*.

dostateczne wyposażenie w podręczniki i przybory szkolne, nieprzychylność ze strony rówieśników i nauczycieli. Dostrzeżono także potrzebę znalezienia alternatywy dla tzw. „klas romskich”. Miałyby temu służyć integracyjne zespoły klasowe, gdzie stosowanie wzmocnień pozytywnych przyczyniłoby się do poprawy frekwencji i wyników w nauce.

W obszarze edukacji *celem Programu jest poprawa stanu edukacji wśród Romów poprzez: zwiększenie współczynnika ukończenia szkoły, poprawę frekwencji oraz wyników nauczania dzieci i młodzieży romskiej, ułatwienie młodzieży romskiej kontynuowania nauki w szkołach ponadpodstawowych i wyższych. Program w zakresie edukacji ma zapobiec zwiększeniu liczby bezrobotnych i nie posiadających żadnych kwalifikacji zawodowych osób pochodzenia romskiego; przeciwdziałać zepchnięciu tej grupy na marginesy społeczeństwa w jeszcze większym stopniu, niż to się dzieje obecnie; powstrzymać proces dziedziczenia biedy przez następne pokolenia*¹⁵.

Wśród środków służących do realizacji programu w jego części dotyczącej edukacji znajdują się¹⁶:

- traktowanie wniosków dotyczących edukacji jako priorytetowych w procedurze konkursowej;
- dofinansowanie uczęszczania dzieci romskich do przedszkoli i klas zerowych;
- roztoczenie intensywnej opieki nad dziećmi romskimi w klasach zintegrowanych;
- zapewnienie dzieciom i młodzieży romskiej wsparcia ze strony nauczycieli wspomagających oraz asystentów romskich¹⁷;
- dofinansowanie zakupu podręczników, pomocy dydaktycznych i przyborów szkolnych, dojazdu dzieci do i ze szkół, dożywiania dzieci w szkole, ubezpieczenia uczniów od nieszczęśliwych wypadków;
- wprowadzenie zajęć wyrównawczych, umożliwiających nadrobienie zaległości;
- umożliwienie odrabiania zadań domowych w szkole pod nadzorem nauczyciela;
- zachęcanie dzieci do udziału w konkursach i olimpiadach szkolnych oraz zawodach sportowych;
- wychowanie estetyczne dzieci i młodzieży poprzez bezpośredni kontakt młodzieży romskiej ze sztuką;
- pomoc młodzieży w rozwijaniu uzdolnień artystycznych;

15. Zob. *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, s. 17, <http://www.mswia.gov.pl/index.php?dzial=185&id=2982> [stan na 13.11.2009].

16. *Ibidem*, s. 19–21.

17. Charakterystyka tych stanowisk omówiona jest na ww. stronie internetowej MSWiA, a także we wspomnianych już opracowaniach dotyczących realizacji programu.

- organizacja zajęć poświęconych kulturze i tradycji Romów;
- prowadzenie zajęć edukacyjno-integracyjnych dla dzieci i młodzieży, promujących postawę tolerancji oraz umożliwiających adaptację Romów w nowym środowisku;
- organizowanie letniego, integracyjnego wypoczynku dla dzieci romskich i polskich;
- umożliwienie uczestnictwa dzieci romskich w koloniach i zimowiskach;
- zatrudnienie rodziców romskich, którzy będą przyprowadzali i odprowadzali dzieci do i ze szkoły oraz będą czuwali nad ich zachowaniem podczas lekcji w terenie, wycieczek i imprez;
- organizowanie spotkań z rodzicami na temat obowiązku szkolnego i obowiązku nauki dzieci;
- organizacja pomocy psychologicznej i pedagogicznej dla rodziców i dzieci, zajęć edukacyjnych dla dorosłych Romów, kursów zawodowych dla młodzieży i dorosłych;
- utworzenie świetlic środowiskowych, w których dzieci mogłyby spędzać czas pod nadzorem pedagogicznym;
- opracowanie systemu stypendialnego dla studentów romskich, dla dzieci i młodzieży romskiej uzdolnionej artystycznie;
- opracowanie podręczników i programów nauczania języka romskiego oraz podręczników z zakresu historii i kultury Romów.

Ważnym aspektem edukacji międzykulturowej jest także poszerzenie wiedzy grupy większościowej o mniejszościach, ich kulturze, historii i języku. Podstawowymi zadaniami zawartymi w *Programie* są ponadto: promocja wydawnictw o Romach, emisja cyklicznych audycji o Romach w mediach lokalnych i ogólnopolskich, wspomaganie badań naukowych dotyczących społeczności romskiej. Miałyby temu służyć także programy oświatowe, wzbogacające podstawowy zasób wiadomości o Romach. Takie wyzwanie stawiają sobie właśnie twórcy programu, dostrzegając w niewiedzy i stereotypowym postrzeganiu Cyganów źródło wielu nieporozumień i kłopotów we wzajemnych relacjach.

Oprócz informowania Romów o ważnych zmianach w naszym kraju, autorzy programu widzą potrzebę docierania ze sprawami cygańskimi do społeczeństwa polskiego. Rolę taką miałyby spełnić ogólnopolskie środki masowego przekazu, a także te o zasięgu lokalnym (najbardziej rozwinięte jest czasopiśmiennictwo romskie we wszystkich trzech krajach). Zadanie to starają się także wykonywać organizacje cygańskie. Jest to coraz ważniejsze, bowiem w ostatnich sondażach społecznych Romowie wciąż są najbardziej nielubianą w Polsce narodowością i jedynie bliższe poznanie tej społeczności może zmienić jej postrzeganie w przyszłości. Szansą na zmianę negatywnego ste-

reotypu Roma byłaby integracja dzieci z obu społeczności (polskiej i romskiej) w placówkach oświatowych, świetlicach szkolnych i na różnego rodzaju imprezach kulturalnych, bowiem tylko przez bliskie poznanie drugiego człowieka możemy tworzyć sądy o nim i z powodzeniem zmieniać istniejące w naszej świadomości ograniczenia.

3. SŁOWACJA

Krajem, który posiada wiele doświadczeń związanych z projektowaniem działań edukacyjnych dla Romów jest Słowacja. Jednym z głównych motywów, jakimi kierują się władze tego państwa (podobnie jak w Czechach) jest zapewne znacząca liczba Romów, w niektórych regionach kraju stanowiących większość mieszkańców. Dopiero rządy Mikuláša Dzurindy nadały jednak właściwego tępa działaniom integracyjnym wobec społeczności romskiej. Do jesieni 1998 r. panował bowiem regres w polityce prowadzonej względem mniejszości narodowych związany z rządami Vladimíra Mečiara.

Po objęciu władzy przez Mikuláša Dzurindę dalece zaawansowane stały się prace nad strategią rządową wobec Romów. W roku 1999 we współpracy z organizacjami pozarządowymi, romskimi oraz w ramach konsultacji z OBWE powstała *Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu – I. etapa* (Strategia rządu Republiki Słowackiej rozwiązywania problemów mniejszości

Liptovský Mikuláš (fot. P. Lechowski, 2008)

romskiej – etap pierwszy)¹⁸. Dokument ten miał stać się nową koncepcją służącą zmianie położenia Romów na Słowacji przy wykorzystaniu wszystkich dotychczasowych przepisów prawa, instytucji i narzędzi. W pierwszym etapie została przedstawiona sytuacja mniejszości romskiej i propozycje jej poprawy (podobnie skonstruowany jest czeski i polski program rządowy). Szczególną uwagę poświęcono w I Etapie Strategii zagadnieniom edukacji i kultury Romów. Podobnie jak w czeskim programie rządowym wyznaczono ogólnie pewne zadania dla poszczególnych ministerstw, a także terminy ich realizacji. Należy pamiętać, że omawiane programy stają się bowiem rdzeniem polityki państwa wobec Romów. W późniejszym czasie dokumenty te ulegają uszczegółowieniu i konkretyzacji przy pomocy przepisów wykonawczych, aktów prawnych niższego rzędu, a przede wszystkim dzięki działaniom instytucji rządowych i organizacji społecznych w terenie. Najwięcej instrukcji otrzymał do wykonania minister edukacji:

- omówić koncepcję rozwoju oświaty założoną na następne 15–20 lat, która powinna zawierać także projekt rozwoju edukacji dla dzieci i uczniów romskich zgodnie z głównymi zadaniami planu ministerstwa edukacji na najbliższe lata;

- kontynuować organizację i wsparcie finansowe pilotażowego projektu Centrum Edukacji dla Rozwoju Romskiej Mniejszości Narodowej wobec dzieci z regionu Koszyc i uczęszczających do Średniej Szkoły Artystycznej w Koszycach;

- wprowadzać koncepcję przedszkolnego rozwoju edukacyjnego z naciskiem na rok poprzedzający rozpoczęcie nauki w szkole masowej. Ma być to realizowane w duchu przygotowania dzieci pochodzących z romskiej mniejszości narodowej do sprawnego wejścia na pierwszy poziom szkolnictwa powszechnego;

- dostarczać konkretnego wsparcia i wzmocnienia edukacji romskich intelektualistów studiujących i pracujących w Uniwersytecie Konstantyna Filozofa w Nitrze i Uniwersytecie w Preszowie zgodnie z Programem Tolerancji wobec Mniejszości PHARE;

- wypracować i dokonać oceny analiz językowego zaniedbania i społecznych problemów uczniów poprzez badania wśród romskiej mniejszości;

- kontynuować eksperymentalny projekt klas przygotowawczych do rozpoczęcia nauki, oceniać właściwe zastosowanie programów w różnych szkołach;

18. Rozporządzenie rządu Republiki Słowackiej z 27 września 1999 r., nr 821. *Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu – I etapa.*

- stworzyć warunki dla dzieci romskich do kontynuowania nauki w szkołach średnich, również prowadzonych przez kościoły i instytucje prywatne, gdzie zapewniane są satysfakcjonujące warunki kształcenia;
- projektować na poziomie regionalnym roczne i długoterminowe plany edukacyjne dla dzieci i uczniów romskich, biorąc pod uwagę specyfikę danego obszaru i wynikające z niej potrzeby.

Propozycje zawarte w Strategii wydają się bardzo ogólne i można im zarzucić brak konkretności. Program został doprecyzowany w dokumencie o nazwie *Rozpracovaná stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny do súboru konkrétnych opatrení na rok 2000 – II etapa* uchwalonym w roku 2000¹⁹. Strategia rządowa w II etapie angażowała w większy sposób organa samorządu terytorialnego i organizacje pozarządowe, określając konkretne zadania i sposoby oraz terminy ich realizacji. Zabezpieczono na realizację regionalnych i resortowych programów kwotę 165 milionów słowackich koron²⁰.

Znacząca dla Romów była także *Ustawa o užívaní jazyka menšiny narodových* przyjęta we wrześniu 1999 r. przez rząd Mikuláša Dzurindy. Zgodnie z nią przedstawiciele mniejszości mogli wymagać, aby w urzędach mieli możliwość posługiwania się swoim językiem (mniejszość musiała stanowić co najmniej 20% mieszkańców gminy). Dla Romów warunki takie występowały w 57 gminach. Konsekwencją starań o wejście do UE Słowacja ratyfikowała w 2001 r. *Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszości*, a język romski został tam także zamieszczony. Dzięki wprowadzeniu programów rządowych od 1999 r. nastąpił rozwój romskiego czasopiśmiennictwa na Słowacji (z różną częstotliwością wydawane jest 8 tytułów w tym dwa dla dzieci)²¹.

Pod koniec 1998 r. zorganizowano sekretariat pełnomocnika rządu ds. problematyki romskiej, a na początku roku 1999 na urząd pełnomocnika rządu ds. mniejszości romskiej został powołany Vincent Danihel. Jednym z jego pierwszych zadań stało się wypracowanie dwuetapowej strategii rządowej dla rozwiązania problemów społeczności romskiej i poprawy jej położenia na Słowacji. Funkcjonowanie Urzędu Pełnomocnika jest finansowane z budżetu rządowego, a od maja 2000 roku także dofinansowywane przez Bank Światowy w formie grantu. W maju 2001 r. Vincent Danihel został odwołany ze stanowiska, a w lipcu tego samego roku urząd objęła Klara

19. Rozporządzenie rządu Republiki Słowackiej nr 294 z 2000 r.

20. A. Tokar, A. Lamackova, *Legislatívny a inštitucionálny rámec riešenia rómskej problematiky* [w:] M. Vašečka i in., *Čaćipen Pal o Roma. Súhrnná správa o Rómach na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 197.

21. *Konflikty etniczne w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, „Prace OSW” nr 6, Warszawa, wrzesień 2002, s. 55–56.

Orgovanova. W pierwszej połowie 2002 r. sekretariat pełnomocnika zatrudniał już 16 osób z czego 3 pracowały w delegaturze urzędu w Preszowie. Do głównych zadań urzędu należy koordynowanie prac instytucji rządowych realizujących strategię z roku 1999, wciąż jednak brak jest współpracy i właściwej wymiany informacji pomiędzy tymi podmiotami²². Obecnie funkcję Pełnomocnika Rządu pełni Anina Botošová.

Oprócz wspomnianego urzędu pełnomocnika realizacją strategii na rzecz poprawienia sytuacji społeczności romskiej na Słowacji zajmują się także: ministerstwo kultury (sekcja kultur mniejszości narodowych), ministerstwo szkolnictwa (oddział szkolnictwa narodowościowego, Państwowy Instytut Pedagogiczny, centra metodyczne), ministerstwo pracy, spraw społecznych i rodziny (sekcja polityki rodzinnej i zdrowotnej), Narodowy Urząd Pracy, ministerstwo rozwoju, ministerstwo spraw zagranicznych (oddział praw człowieka), ministerstwo zdrowia (Państwowy Instytut Zdrowia), urzędy wojewódzkie i powiatowe²³.

Transformacja ustrojowa wiąże się dla Romów z wieloma niekorzystnymi zjawiskami (bezrobocie, ubóstwo, nierówny dostęp do ochrony zdrowia), jednak w tym okresie uzyskali oni podstawowe prawa gwarantowane mniejszościom narodowym. Romowie zaczęli funkcjonować w sferze kultury wydając swoje czasopisma, współtworząc programy telewizyjne i radiowe. Przygotowano w tym czasie pierwsze podręczniki w języku romskim, a także publikowano wiele opracowań dotyczących Romów. Zaczęto głośno i otwarcie mówić o trudnej sytuacji mniejszości romskiej w wielu krajach, co przyczyniło się do powstania programów rządowych na rzecz jej poprawy. Kwestia romska zaczęła być traktowana jako problem paneuropejski, nastąpiła zarazem koordynacja działań państw i instytucji europejskich oraz organizacji pozarządowych w celu zmiany sytuacji Romów na lepszą.

Dokonując porównania trzech programów rządowych wdrażanych w badanych krajach można skonstatować, że mają one zapewne zbieżne cele tj. poprawę sytuacji społeczności romskiej, doprowadzenie do pełnego jej uczestnictwa w życiu społeczeństwa obywatelskiego, wyrównanie poziomów we wszystkich obszarach. Projekty nie mają być tylko doraźną pomocą, posiadają podobną konstrukcję, zaczynają się krótkim wprowadzeniem do problematyki romskiej, aby w dalszej części opisać najważniejsze problemy (dokonano w tych częściach podziału na obszary, np. edukacja, bezrobocie, zdrowie itp.), propozycje wsparcia ze strony państwa, uwarunkowania prawne i wiążące umowy międzynarodowe, założenia i cele pro-

22. Szczegółowo działalność pełnomocnika rządu słowackiego ds. społeczności romskiej opisana jest [w:] A. Tokar, A. Lamackova, *op. cit.*, s. 199–200.

23. *Ibidem*.

gramów, środki do ich realizacji, zasady finansowania i monitoringu oraz terminy realizacji poszczególnych zadań.

LITERATURA:

- JĄSKO B., MIRGA E., *Efekty realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003. Komunikat z badań* [w:] A. PASZKO i in., *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2004.
- JĄSKO B., MIRGA E., *Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”, Kraków 2005.
- Konflikty etniczne w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, „Prace OSW” nr 6, Warszawa 2002, s. 55–56.
- MIRGA A., *Addressing the Challenges of Romani Children's Education in Poland – Past and Current Trends and Possible Solutions*, Project on Ethnic Relations, Princeton 2003.
- NAVRÁTIL P. i in., *Romové v české společnosti: jak se nám žije a jaké má naše soužití vyhlídky*, Praha 2003.
- PASZKO A., *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003 (komunikat)* [w:] Z. JASIŃSKI, T. LEWOWICKI i in., *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*, Opole 2004.
- Rozporządzenie Rządu Republiki Czech z dnia 17 września 1997 r., nr 581.
- Rozporządzenie Rządu Republiki Czech z dnia 29 października 1997 r., nr 686. *Raport o sytuacji społeczności romskiej w Republice Czech*.
- Rozporządzenie Rządu Republiki Czech z dnia 19 grudnia 2001 r., nr 1371.
- Rozporządzenie rządu Republiki Słowackiej z dnia 27 września 1999 r., nr 821. *Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu – I etapa*.
- Rozporządzenie rządu Republiki Słowackiej nr 294 z 2000 r.
- TOKAR A., LAMACKOVÁ A., *Legislatívny a inštitucionálny rámec riešenia rómskej problematiky* [w:] M. VAŠEČKA i in., *Čačipen Pal o Roma. Súhrnná správa o Rómach na Slovensku*, Bratislava 2002.
- WITKOWSKI M., *Romowie w Czechach. Podziały i współdziałanie* [w:] E. NOWICKA i in., *Romowie o sobie i dla siebie: nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2003.

Łukasz Kwadrans

**O SIKLĂRIPEN SĂR VASNEDER BUTÏ AND-E RAIPNASQËRE
PROGRĂME VAŞ-O LĂCHIPEN E RROMENQËRO**

O avtòro zumavel te çhuvel paşpaşe and-i komparàcia raipnikane progrăme vaş-o Roma, sar realizosăjle and-i Čexikani Republika, Pòlska thaj Slovàkia. Buteder cirdel lesqëri atència i ròla e edukaciaqëri (siklăkëribnasqëri) anda kadala trin Thema thaj o çhand sar o bare raja dikhen la. Anda savorre progrăme si jekh kotor vaş-i edukàcia, sar duşles sikavel o avtòro. Anda sa o trin Thema sas vazdime vi i institùcia e „asistentesqëri” (maşkarnesqëri) vaş-e romane çhavenqëri edukàcia. Si odobor vasneder so e Rromenqëri edukàcia avel akana and-o angluno plàno e politikenqëro thaj so o bută e raimatenqëre, e evroputne insitucienqëre thaj e Na-Raipnikane Organizacienqëre i fededer koordinime.

Łukasz Kwadrans

**EDUCATION AS A PRIORITY IN GOVERNMENTAL PROGRAMS
FOR THE ROMA COMMUNITY**

The author attempts to compare the governmental programs for the Roma community in Czech, Poland and Slovakia. He is particularly interested in how these three countries perceive the role of education. All of the three programs include the educational component, as clearly pointed out by the author. Also, the position of the Roma Assistant has been introduced in all the countries. It is important since the education of Roma community has become a priority and the efforts of governments and European institutions as well as NGOs towards improving the educational and social situations of the Roma have been coordinated.